

EUGENIU COȘERIU
Universitatea din Tübingen
(Germania)

**ALTERITATE, TOLERANȚĂ ȘI
MASOCHISM (Dialog cu un elev
despre politica și etica lingvistică)**

ELEVUL — Dacă am înțeles bine studiul despre limbaj și politică, Dvs., Domnule profesor, considerați că “alteritatea” — dimensiunea intersubiectivă a activității lingvistice — determină deontologia limbajului și, prin aceasta, etica și politica lingvistică.

PROFESORUL — Așa este; sau aproape așa. Alteritatea determină în întregime deontologia limbajului în sens intersubiectiv, nu însă și în sens “obiectiv”. Determină deontologia limbajului în tot ceea ce ține de “ființa cu alții”, de relațiile intersubiective care se stabilesc (sau se manifestă) prin limbaj și determină deci în întregime și politica lingvistică, dat fiind că aceasta privește totdeauna relațiile lingvistice între “subiecte” — subiecte care pot fi și comunități — și sistemele respective de comunicare intersubiectivă. Însă nu determină direct deontologia limbajului în sensul ei “obiectiv” (privitor la relația subiect — obiect) și deci nu determină în întregime etica limbajului, care privește și dimensiunea obiectivă a acestuia, adică “semanticitatea”. Numai etica vorbirii ca “vorbitură cu cineva” sau “con-vorbitură” depinde deci direct de alteritate, nu și vorbitura “despre ceva”.

E. — Nu înțeleg bine.

P. — Să mă explic. Alteritatea e una din cele cinci dimensiuni universale ale limbajului (celelalte “universalii” fiind creativitatea, semanticitatea, istoricitatea și materialitatea). Prin “alteritate” înțelegem faptul că limbajul este într-un sens original și esențial “pentru altcineva”, “și al altcuiva”, că subiectul creator de limbaj nu e — ca în știință sau în artă — un subiect absolut sau universal (care se află în raport numai cu obiectul creat sau care-și asumă răspunderea tuturor subiectelor), ci e totdeauna “subiect între subiecte” și se recunoaște ca atare, că “eu-l” în limbaj presupune totdeauna un “tu” căruia i se adresează și cu care comunică. Arta, în esența ei originală, nu e “pentru altcineva”: e obiectivare a unei subiectivități universale. Iar în știință subiectul dispare în fața obiectului pentru ca acesta să apară în lumina sa proprie: ca obiect identic pentru orice subiect (e vorba, se înțelege, de normele ideale ale artei și ale științei, nu de realizarea lor în istorie). În cazul limbajului, în schimb, subiectul creator e situat de la început într-o limbă și creează într-o limbă (care nu e numai a lui, ci aparține unei comunități), fiindcă, datorită alterității originare, limbajul există numai sub forma de tradiții istorice comune: de limbă.

Dar limbajul are și o altă dimensiune universală, ba mai mult, e definit și printr-o altă dimensiune: prin semanticitate. E vorba de dimensiunea “obiectivă” care privește “lumea” organizată, ordonată și, într-un sens (ca lume care poate fi gândită și cu care se gîndește), “creată” prin limbaj. Și această dimensiune își are deontologia și deci și etica ei.

E. — Cum adică?

P. — Vreau să spun că vorbirea își are normele ei și în creare privește producerea și “folosirea” semnificațiilor. Spre deosebire de celelalte activități pe care le numim activități “culturale” sau “ale spiritului” (sau — dat fiind că spiritul nu există decît ca activitate creatoare, iar cultura nu e altceva decît spirit obiectivat în istorie — pur și simplu “spirit” sau “cultură”), limbajul e definit prin două universalii: semanticitatea și alteritatea. Limbajul e cunoaștere în același timp obiectivă și intersubiectivă (nu “subiectivă”!). Deci și deontologia limbajului e dublă, și tot astfel și etica lingvistică (sau etica vorbirii).

E. — Și celelalte trei dimensiuni?

P. — Cît privește celelalte universalii, *creativitatea* e dimensiunea esențială comună tuturor activităților culturale, *istoricitatea* se explică prin creativitate și alteritate, iar *materialitatea* se explică prin semanticitate și alteritate (semnificațiile se află numai în conștiință și deci au nevoie de o manifestare exterioară pentru a fi semnalate și altora).

Repet deci: atît deontologia cît și etica limbajului sînt determinate și de dimensiunea obiectivă a acestuia, de semanticitate. Dat fiind însă că această dimensiune obiectivă e legată originar de alteritate (semnificația fiind totdeauna semnificație într-o limbă), putem într-adevăr spune că alteritatea determină în întregime — în parte, direct și, în parte, indirect (prin semanticitate) — deontologia și etica vorbirii. Sau, cum scriam în *Omul și limbajul său*, că cele două dimensiuni esențiale ale limbajului sînt, într-un sens, o singură dimensiune: obiectivitatea limbajului e obiectivitate intersubiectivă și istorică. De altfel, în limba română avem o expresie care unește cele două dimensiuni, și tocmai în sens deontologic și etic (deși nu numai cu privire la limbaj): *c a l u m e a*. Spunem “a vorbi c a l u m e a” în sensul de ‘a vorbi cum trebuie’, ‘a vorbi cum se cuvine’, atît în ceea ce privește lucrurile despre care vorbim, cît și în ceea ce privește modalitatea intersubiectivă a vorbirii. Aceeași expresie există cu același sens și în spaniolă: “hablar c o m o l a g e n t e” (nu numai “cum vorbesc alții”, ci și “cum trebuie” în sens obiectiv).

E. — Cum se manifestă alteritatea în politica lingvistică și în etica vorbirii?

P. — Ca să înțelegem sensul eticii și, mai ales, al politicii lingvistice, trebuie să înțelegem mai întîi că alteritatea e atît pozitivă cît și negativă; unește și în același timp desparte: prin limbă și vorbire te recunoști pe tine însuți în alții, în cei care, într-o formă oarecare, vorbesc cum vorbești tu, și, în același timp, te opui altora, pe care nu-i consideri ca aparținînd sferei eu-lui tău lingvistic.

La nivelul universal, care, ca atare, e apolitic, alteritatea nu este toată omenirea și o opune numai lumii “nevorbitorilor”, vietăților “necuvîntătoare”. La nivelul istoric, alteritatea unește și “încheagă” anumite comunități vorbitoare și, în același timp, opune aceste comunități altor comunități în cadrul aceleiași limbi istorice, ajungînd totuși pînă la “închegarea” unei comunități “de aceeași limbă”, așa încît, într-o limbă istorică, alteritatea pozitivă se prezintă ca o serie de sfere concentrice de alteritate pînă la sfera majoră corespunzătoare limbii istorice, care se opune altor limbi istorice: e ceea ce spunem în lingvistică cînd afirmăm, de exemplu, că un “grai” se include într-un dialect, care cuprinde mai multe graiuri, și că un “dialect” se include într-o “limbă”, care se opune altor limbi, sau cînd încercăm să delimităm limbile pe baza conștiinței explicite a vorbitorilor (ceea ce e adesea insuficient, deoarece conștiința lingvistică explicită a vorbitorilor poate fi, din diferite motive, nesigură și poate fi alterată prin manipulare

externă). E drept că și vorbitorul comun, cituși de puțin conștient de identitatea sa etnică și cu o oarecare experiență în ce privește contactele intralingvistice, înfringe, de obicei, barierele de alteritate negativă între graiuri și dialecte și recunoaște intuitiv unitatea limbii sale istorice. Însă în primul rînd înfrîng aceste bariere — și le înfrîng în mod deliberat și cu deplină conștiință — intelectualii, care (ca să parafrazăm o formulă marxistă aplicată partidului comunist în raport cu proletariatul) reprezintă “avangarda conștientă” a națiunii și a culturii naționale și care, tocmai de aceea, au datoria să fie și cu privire la limbă “luminătorii poporului”. Aceasta, fiindcă vorbitorii comuni lipsiți de experiență sau — și mai ales — buimăciți de o propagandă sistematică împotriva unității limbii istorice pe care o vorbesc pot să nu-și mai dea seama de identitatea reală a acesteia. În Republica Moldova am întîlnit vorbitori care te înțeleg perfect cînd le vorbești românește și totuși îți spun — și ți-o spun într-o românească, ce-i drept, populară și regională, dar altfel fără cusur! — că ei nu știu “românește” și că vorbesc numai “moldovenește”. Prin asemenea afirmații “metalingvistice”, acești vorbitori își asumă, în fond, rolul de lingviști; și ca lingviști sînt, firește, neștiutori și naivi: ca simpli vorbitori au, în realitate, intuiția unității limbii pe care o înțeleg și o vorbesc, însă ca lingviști naivi neagă certitudinea propriei lor intuiții. Îmi veți spune, poate, că există și intelectuali (ba chiar și lingviști) cu conștiință bolnavă ori pur și simplu de rea credință, care, mai ales din convingeri politice, își neagă identitatea etnico-lingvistică. E adevărat. Această autonegare pseudoștiințifică există și poate ajunge pînă la aberația pe care eu aș numi-o “masochism lingvistic”: e vorba de atitudinea celor care acceptă fără rezistență, ba chiar cu absurdă satisfacție, înjosirea și umilirea propriei lor ființe istorice și ajung uneori să considere ca o binefacere pentru poporul lor imperialismul și colonialismul cultural și lingvistic al altora. Dar despre aceasta mai vorbim.

E. — Da. Deocamdată m-ar interesa să aflu cum se manifestă alteritatea pozitivă în politica lingvistică și în etica vorbirii în cadrul unei limbi istorice.

P. — În cadrul unei limbi istorice, alteritatea pozitivă se manifestă spontan prin constituirea unei limbi comune pentru toată comunitatea respectivă, nu în locul, ci “pe deasupra” varietăților dialectale, și prin constituirea unei limbi exemplare (“standard”) pe deasupra eventualelor diferențe regionale din limba comună, cel puțin pentru acele activități care privesc toată comunitatea și o reprezintă ca unitate față de alte comunități de același nivel: educație (învățămînt școlar și universitar), administrație, politică statală, informație la nivelul național (prin ziare, radio, televiziune), literatură națională, cercetare științifică etc. Și se manifestă deliberat prin “cultivarea limbii”, adică prin activitatea de planificare privitoare la constituirea și dezvoltarea limbii comune și a limbii exemplare. Iar în etica vorbirii se manifestă prin tendința de a vorbi diferențiat, de acord cu nivelul de alteritate la care ne aflăm, de exemplu: într-un stil familiar în familie; în graiul sau dialectul nostru, dacă vorbim în sfera acestora; în limba comună, dacă ne aflăm la nivelul relațiilor interdialectale; în limba exemplară acolo unde aceasta este de rigoare. Nu e vorba, bineînțeles, de cum se realizează efectiv limba în vorbire (realizarea poate prezenta, și prezintă adesea, tot felul de abateri), ci de o tendință: de o normă a vorbirii simțită ca atare de orice vorbitor. În unele comunități această adaptare la nivelul de alteritate a devenit tradiție, mai ales în comunitățile în care dialectele sînt încă perfect vitale; de exemplu, în Germania sau în Italia. Aici la Tübingen, același vorbitor trece cu ușurință de la un grai local la o formă comună a dialectului și la limba germană comună sau exemplară, de acord cu circumstanțele vorbirii și cu raporturile între interlocutori.

E. — Există însă comunități în care această adaptare nu se prea obișnuiește. În general, se tinde, fără îndoială, către comunitatea limbii. Totuși, tot de alteritate ține să-i înțelegi pe “ceilalți” chiar și atunci când vorbesc altfel decât tine, să poți “traduce” varietățile pe care le vorbesc alții. În Spania am auzit de multe ori acest argument: “Dacă ceilalți mă înțeleg, de ce ar trebui să mă adaptez?” Ba chiar: “Dacă sînt oricum înțeles, de ce ar trebui să vorbesc corect?”.

P. — Cunosc această atitudine a multor hispanofoni și am și scris împotriva ei. Dar, mai întii, în obiecția D-tale eu văd două probleme cu totul diferite. Cu privire la etica vorbirii ca atare în raport cu limba realizată în vorbire, această atitudine de nepăsare e reprobabilă: lezează demnitatea limbii, care e considerată numai ca instrument de comunicare și nu ca un mod de a fi al vorbitorului, ca manifestare a ființei sale istorice. E penibil acest “Important e să se înțeleagă; și, dacă se înțelege, fiecare e liber să vorbească cum pofteste”. Aceasta înseamnă, în fond, să te disprețuiești pe tine însuși ca vorbitor al unei limbi. Nu. Fiecare activitate umană își are etica ei; și ține de etica limbajului să vorbești nu numai ca să fii înțeles, ci să vorbești corect și “cît mai bine”, dar în același timp și diferențiat (renunț aici la anumite distincții pe care ar trebui să le facem și pe care, de altfel, eu le-am și făcut într-o carte scrisă deja în 1957 — *El problema de la corrección idiomática* —, dar pe care încă n-am publicat-o).

E cu totul altceva dacă e vorba de *convorbire* și de *etica dialogică* (sau virtual dialogică) a “discursului”, adică de atitudinile pe care le iai cu privire la structurarea propriilor tale acte lingvistice în vederea stabilirii dialogului ca atare și cu privire la *înțelegere*: la receptarea vorbirii altora. Cît privește structurarea propriei noastre vorbiri în dialog, e într-adevăr o normă etică a vorbirii să vorbim în așa fel ca “cellalt” să ne înțeleagă. Dar această normă se referă la planul “discursului” sau al “textului”, nu la planul limbii și al realizării varietăților lingvistice în vorbire, și poate chiar intra în conflict cu normele acesteia. Nu e vorba deci de exemplaritate, nici de corectitudine diferențiată (norme care rămîn în principiu valabile în raport cu planul căruia îi corespund, deși pot fi suspendate), ci de ceea ce în retorica aristotelică se numește *τὸ πρέπον* “modul adecvat” de a vorbi cu cineva despre ceva. Acest *πρέπον* exclude adesea exemplaritatea și, în anumite circumstanțe, poate suspenda și corectitudinea (de exemplu, cînd vorbim cu cei care nu cunosc limba exemplară, cînd vorbim cu copiii sau cu străinii care nu ne cunosc bine limba etc.); și prezintă o cazuistică foarte complexă, pe care am tratat-o pe larg în cartea despre “corectitudinea idiomătică”. În spaniolă întrebuițez pentru *τὸ πρέπον* în general “*lo apropiado*” și îl deosebesc apoi în *adecuado* (în raport cu tema sau subiectul vorbirii), *oportuno* (în raport cu circumstanțele vorbirii) și *conveniente* (în raport cu interlocutorii). În românește încă n-am găsit termenii potriviți pentru aceste noțiuni. În aceeași carte, am arătat în ce sens și în ce cazuri “modul adecvat” poate suspenda coerența alocațională și chiar corectitudinea idiomătică.

Cît privește receptarea vorbirii “celuilalt”, norma etică generală e cea a generozității și toleranței, adică a suspendării (temporare) a alterității negative în favoarea interlocutorului. Această normă se aplică atît la nivelul vorbirii în general și la cel al “discursului”, cît și la nivelul limbii (a limbii “celuilalt”, se înțelege). La nivelul vorbirii, în general, și la cel al discursului, norma toleranței înseamnă că în orice caz trebuie să presupunem că “celălalt” vorbește “cu înțeles”, că vrea să ne spună ceva. Nu vom hotări deci că nu spune nimic, că “vorbește în dodii”, înainte de a încerca să înțelegem ce spune. La nivelul limbii, aceeași normă ne cere să fim indulgenți cu privire la

cunoașterea limbii de către "ceilalți"; de exemplu, cu privire la cunoașterea limbii comune sau exemplare de către vorbitorii unui dialect, la cunoașterea limbii naționale de către alogeni etc. Nu vom cere vorbitorilor unui dialect sau ai unei varietăți regionale să vorbească limba comună sau exemplară, nici alogenilor să stăpânească perfect limba noastră, pentru a fi dispuși să-i ascultăm și să încercăm să-i înțelegem. De altfel, în țările în care se vorbesc mai multe limbi și, în același timp, o limbă națională sau generală, se stabilesc spontan anumite norme de toleranță cu privire la realizarea limbii naționale sau generale de către vorbitorii celorlalte limbi. Așa, de exemplu, în Statele Unite se tolerează și se acceptă diferite pronunțări "necanonic" ale limbii engleze; pronunțări care se recunosc ca "ne-engleze", dar, în același timp, proprii anumitor comunități mai mult sau mai puțin bilingve. Aceeași toleranță (în acest caz, din partea rusofonilor "primari") am constatat-o în fosta Uniune Sovietică cu privire la diferite pronunțări "necanonic" ale limbii ruse, cum ar fi pronunțarea fără palatalizări a multor georgieni ori pronunțarea lui *v* final ca [ʃ] (în loc de [f]) de către foarte mulți ucraineni. Să remarcăm însă că aceste pronunțări se tolerează, dar nu se admite: ești tolerant cu alții, nu cu tine însuși și cu propriul tău mod de a vorbi.

E. — Dvs. ați formulat mai întâi un principiu etic al vorbirii și apoi l-ați limitat oarecum, dat fiind că, pe lângă acest principiu etic, admiteți totuși o anumită toleranță. Nu s-ar putea atunci admite, pe baza aceluiași principii, să vorbești în orice caz cum vrei și cum poți?

P. — Nu. "Cum vrei", adică în mod arbitrar, nicidecum. Și "cum poți", numai într-o oarecare măsură și în anumite cazuri. Dacă nu poți vorbi în fiecare caz "cum trebuie", învață ca să poți. Nu e vorba de un singur principiu limitat apoi prin admiterea unor excepții, ci de două principii diferite. Toleranța e o suspendare (temporară) a alterității negative, nu o extindere a alterității pozitive și o diluare a normelor corespunzătoare acestei alterități, care nu sînt anulate ca norme prin faptul că în anumite cazuri pot fi suspendate. Și, mai ales, repet, toleranța privește receptarea vorbirii altora și, în mod normal, numai în cadrul relațiilor dialogice individuale și particulare, nu propria noastră vorbire în orice circumstanță, nu — de exemplu — realizarea limbii naționale în viața publică a unei comunități. A aplica norma toleranței la vorbire, în general, și deci și la limba realizată în vorbire ("fiecare să vorbească în orice împrejurare cum vrea și cum poate") ține de o atitudine în aparență liberală, dar în realitate antidemocratică și reacționară. Nu. Nu poți vorbi în Parlament cum vorbești la circumă, nici într-o prelegere universitară cum vorbești cu copiii tăi acasă la tine; nu poți vorbi "ca nelumea" — incoerent, confuz, incorect — cu pretextul că "oricum, se înțelege". E, fără îndoială, o greșeală grosolană să pretinzi să se vorbească peste tot și în orice circumstanță limba exemplară, să vrei să elimini prin decret dialectele și graiurile locale etc. Cu astfel de pretenții devii ridicol. Dar e o greșeală nu mai puțin grosolană să admiți, de exemplu, ca la nivelul culturii superioare a unei națiuni și în viața publică a unei comunități statale să se vorbească un limbaj familiar sau vulgar, sau să se vorbească incorect. Aceasta nu manifestă, cum se zice, respect, ci numai dispreț pentru vorbitori. Cei care afirmă asemenea teze sînt uneori convingeți că sînt liberali și mari democrați, dar în realitate sînt profund reacționari și sînt adversari inconștienți ai intereselor poporului. Cam ca cei care pretind să-l simplifice pe Shakespeare, să fabrice un Shakespeare, chipurile, "pe înțelesul tuturor", pentru a-l putea prezenta astfel și "păturilor populare". Singurul mod de a respecta "poporul" e acela de a-i prezenta un Shakespeare autentic. De altfel, același lucru ar trebui să-l

spunem despre filozofie, despre artă, despre cultură, în general. Nu “filozofie pentru gospodine”, ci filozofie pur și simplu; nu pictură “pentru popor” ori “după gustul publicului”, ci pictură. Numai așa se ridică nivelul cultural al poporului și se educă “gustul publicului”.

E. — Mi se pare însă că principiile etice ale dialogului nu numai că nu sînt respectate, ci de-a dreptul sînt anulate dacă, de exemplu, în Republica Moldova, un moldovean vorbește intenționat românește cu un moldovean rusofon, vrînd să-i arate că pentru el e mai importantă limba română, deși interlocutorul ar înțelege mult mai bine dacă i-ar vorbi rusește. În acest caz, scopul vorbitorului nu mai este cel de a vorbi în așa fel încît “celălalt” să înțeleagă cit mai bine, ci acela de a afirma o atitudine și o exigență politică.

P. — E adevărat că a alege și a vorbi o anumită limbă în locul unei alteia sau în opoziție cu alta e totdeauna un act de natură politică. Am spus-o explicit în studiul despre *Limbaj și politică*. Dar dacă acest act e sau nu e la locul lui, și dacă se cuvine să-l judecăm pozitiv ori negativ, depinde de nivelul la care are loc dialogul și de atitudinile de caracter “colectiv” ale vorbitorilor. Trebuie deci să precizăm termenii chestiunii. Deocamdată remarc numai că ai prezentat o situație care în alte țări ar fi cu totul paradoxală: “moldoveanul” care vorbește românește ar putea vorbi și rusește, pe cînd “moldoveanul” D-tale “rusofon” nu știe sau știe foarte prost românește, deși e “moldovean” (?).

E. — Vă cer scuze pentru această dublă ambiguitate. Prin “moldovean” înțelegeam în primul caz un ‘locuitor de origine și de limbă română din Republica Moldova’, iar prin “moldovean rusofon” înțelegeam un ‘locuitor (sau cetățean) de limbă rusă’ al aceleiași Republici.

P. — Așa e mai bine. Deși “moldoveni”, în acest sens, nu sînt numai cei din Republica Moldova. “Moldoveni”, ca etnie, sînt toți locuitorii de origine și de limbă română din vechea Moldovă (de la Carpați pînă la Nistru) și de dincolo de Nistru. Putem însă să limităm provizoriu termenul la populația băștinașă și majoritară din Republica Moldova. Dar, dacă pe Moldoveni îi considerăm ca etnie, și pe rusofoni ar fi, poate, mai nimerit să-i numim “Ruși”, chiar dacă provin din alte republici din fosta Uniune Sovietică. Numai că nu toți rusofonii (mulți dintre ei, de altfel, bilingvi, dar nu românofoni) sînt “ruși” în sensul strict al cuvîntului. “Rușii”, în sens strict, sînt în Republica Moldova o minoritate etnică nu prea numeroasă: după ultimele statistici (încă sovietice) pe care le cunosc, ar fi, în toată Republica (cu Transnistria!) 12% din populație. Și cei mai mulți dintre ei sînt locuitori vremelnici (“domiciliați”, la început, numai provizoriu în Republica Moldovenească) ori imigrați și stabiliți în Republică în epoca sovietică. Propun ca, în ceea ce urmează, să ne referim numai la aceștia: ar fi prea complicat să-i luăm în considerație de fiecare dată și pe rusofonii bilingvi (dar nu și românofoni).

Dar mai întîi să lămurim un punct preliminar. Cînd enunțăm principiul etic «Vorbește în așa fel încît interlocutorul să te înțeleagă», nu înțelegeam să mă refer la relațiile între două limbi diferite, ci la alegerea unui anume registru sau stil de limbă “adekvat” (de acord cu capacitatea lingvistică a interlocutorului), în cadrul aceleiași limbi istorice. Vorbeam deci de o normă etică a dialogului într-o sferă majoră de alteritate pozitivă. Cazul propus de D-ta e, din contra — la nivelul istoric —, un caz tipic de alteritate negativă: e vorba de un conflict între două limbi vorbite în aceeași comunitate statală. Or, conflictele “între limbi” sînt totdeauna conflicte între comunități lingvistice. Problema pe care o pui privește deci politica lingvistică (politica există numai în comunități și între comunități) și, firește, etica acestei politici.

În asemenea cazuri, alteritatea pozitivă o găsim numai la nivelul universal și apolitic al limbajului, în general. La acest nivel, norma etică a dialogului e cea pe care o cunoaștem: cel care știe mai mult trebuie să fie generos și tolerant față de cel care știe mai puțin. Dacă interlocutorul meu nu știe limba mea, voi vorbi eu limba lui (dacă o cunosc) ori altă limbă, pe care o cunoaște și el, ca să-l ajut, să-i dau o informație, să-i dau un sfat, să încep oricum o convorbire cu el. Moldoveanul românofon de care vorbeai greșește deci dacă, situându-se la acest nivel, ia o atitudine politică nelalocul ei față de un rusofon de bună credință situat la același nivel apolitic.

Altfel stau lucrurile cu politica lingvistică și cu atitudinile politice pe care (la nivelul istoric) le iau, se înțelege, tot indivizii vorbitori, dar ca reprezentanți ai comunităților respective și, ca să zicem așa, "în numele" acestora (în acest sens vorbim de atitudini "colective"). Și în această privință s-ar putea ca moldoveanul românofon să aibă dreptate, dacă se opune unei atitudini "colective" ostile a cetățeanului rusofon. Dar să nu ne limităm la moldoveni și ruși și la relațiile între limba română și limba rusă în Republica Moldova. Problemele concrete ale acestui caz particular țin de o problemă generală, care merită să fie discutată — sau cel puțin schițată — obiectiv ca atare.

E. — E tocmai ceea ce voiam să vă propun, fiindcă pe mine mă interesează cazul Republicii Moldova numai ca exemplu, în vederea aplicării unor criterii raționale și justificate, la alte cazuri de "pluralitate" lingvistică, mai ales la cazul limbilor vorbite în Spania.

P. — Problema de care vorbim e foarte complexă și n-o vom putea discuta în toate aspectele ei. Să încerc totuși să-ți expun în linii mari concepția mea în această privință.

Trebuie să plecăm de la două distincții de bază. Pe de o parte, trebuie să distingem tipurile de atitudini politice ("colective") cu privire la propria noastră limbă și la relațiile ei cu alte limbi; pe de altă parte, trebuie să distingem "direcțiile" relațiilor interlingvistice și ale comportamentului respectiv în țările sau statele plurilingve. Atitudini politice tipice sînt trei, deși cu multe nuanțe intermediare: (a) **naționalismul lingvistic "sănătos"** — atitudinea celor care apără și afirmă interesele și drepturile propriilor lor limbi (adică drepturile lingvistice ale comunității cărora aparțin), fără însă să lezeze interesele vorbitorilor de altă limbă; (b) **șovinismul lingvistic** — atitudinea celor care pretind să impună limba majorității, sau a grupului dominant într-un stat, și comunităților alogene, chiar și în regiunile în care acestea sînt majoritare, și tind deci spre deznaționalizarea acestor comunități; (c) **imperialismul și colonialismul lingvistic** — atitudinea celor care vor să impună limba țării lor și coloniilor sau țărilor cucerite sau dominate, în care sînt majoritare alte limbi. Cît privește direcțiile comportamentului politico-lingvistic într-o țară plurilingvă, putem să le reducem la două: (a) comportamentul minorităților lingvistice față de majoritate; (b) comportamentul majorității lingvistice față de minorități.

E. — Nu înțeleg prea bine în ce raport se află toate acestea cu etica politicii lingvistice.

P. — Se înțelege că numai naționalismul lingvistic sănătos poate fi considerat ca atitudine pozitivă din punct de vedere etic, și anume atît ca atitudine a majorității, cît și ca atitudine a minorităților într-o țară plurilingvă. Șovinismul și imperialismul nu pot fi judecate decît negativ. Tocmai de aceea le-am deosebit de naționalism, cu care uneori se confundă mai mult sau mai puțin intenționat (mai ales atunci cînd naționalismul sănătos e prezentat de adversarii săi ca "șovinism" ori "imperialism").

Cît privește comportamentul adecvat al majorității și al minorităților lingvistice într-un stat, ca să mă explic mai ușor, mă voi imagina pe mine însumi ca reprezentant al acestor comunități. Dacă aparțin unei minorități lingvistice, apăr, se înțelege, și afirm drepturile limbii mele, adică drepturile comunității mele la cultură și educație (primară, secundară, eventual și universitară) în limba ei proprie, dar, în același timp, înțeleg că trebuie să învăț și limba majorității și să fiu bilingv, dacă vreau să mă integrez în viața publică a comunității statale, de exemplu, ca funcționar al Statului, profesor etc. și dacă vreau să particip la administrația, politica și cultura țării întregi. Pot aspira chiar la autonomia administrativă și culturală a comunității mele într-o regiune în care este majoritară, dar nu pot aspira să fiu funcționar ori profesor în altă regiune, deputat în Parlamentul Țării etc. vorbind peste tot numai în limba mea, pe care majoritatea n-are de ce s-o învețe. Pot cere chiar ca limba mea să fie co-oficială într-o regiune autonomă, dar nu pot pretinde să fie co-oficială în toată Țara. Și în nici un caz nu-mi pot permite, ca minoritar, să pretind ca populația majoritară să învețe ea limba mea, fiindcă eu, indiferent din ce motive, nu vreau s-o învăț pe a ei.

Dacă, dimpotrivă, aparțin comunității lingvistice majoritare într-un stat independent, pretind, firește, ca limba mea să fie singura limbă oficială și de stat pentru toate chestiunile și în toate domeniile care privesc statul întreg (administrație, guvern, cultură națională, educație națională de toate gradele, armată, poliție, poștă, presă națională, radioteleviziune etc.). Dar, în același timp, recunosc toate drepturile lingvistice comunităților etnice minoritare și înțeleg că, tocmai ca reprezentant al majorității și stăpîn în țara mea, trebuie să fiu generos și tolerant cu ele, să le permit să aibă școli în limba lor, să-și cultive în limba lor propriile lor tradiții și propria lor cultură națională. Dacă e vorba de comunități destul de numeroase, pot ajunge pînă a le acorda autonomia administrativă și culturală în regiunile în care sînt majoritare, cu condiția, bineînțeles, să nu elimine din aceste regiuni limba oficială și generală a Statului. Însă, se înțelege, nu pot fi tolerant cu o comunitate care, fiind minoritară în țara mea, pretinde totuși să aibă în toate domeniile toate drepturile majorității, să ocupe funcțiuni de stat, să participe pe picior de egalitate la administrația și la Guvernul Țării etc., vorbind peste tot numai propria ei limbă și necunoscînd limba majorității. Nu poți și nu se cuvine să fii tolerant cu o minoritate, în acest sens neleală, care nu numai că nu vrea să se integreze, dar — poate fără să-și dea bine seama de asta — vrea, în fond, să te integreze ea pe tine, deoarece, rămînînd ea însăși monolingvă, te constrînge pe tine să devii bilingv: să înveți tu limba ei, ca să te înțelegi cu ea. Sau, mai concret, dacă cineva locuiește de treizeci de ani în țara mea și nu s-a străduit cîtuși de puțin să-mi învețe limba, fiindcă e convins că trebuie s-o învăț eu pe a lui, sau dacă cineva vine în țara mea ca domn și stăpîn colonial și pretinde, direct sau indirect să-mi impună limba lui, nu mai pot fi tolerant. Nu-i cer, se înțelege, nici în acest caz, minorității să învețe limba mea părăsindu-și-o pe a ei, fiindcă asta ar însemna să fiu șovinst; dar îi cer să învețe și limba mea, dacă vrea să participe ca egal la viața publică a Țării. Pot și am datoria morală să fiu tolerant cu minoritarii de bună credință și toleranți, nu însă cu o minoritate imperialistă și intolerantă care pretinde să impună limba ei populației băstinașe și majoritare. A fi tolerant, repet, nu înseamnă a accepta pasiv intoleranța lingvistică a altora și nu înseamnă a se supune în mod servil imperialismului și colonialismului lingvistic. Aceasta n-ar mai fi toleranță, ci masochism lingvistic.